

LITTERATUR

EN FINLÄNSK LITTERATURFORSKARE

I dec. 1950 tillsattes efter lång väntetid professuren i svensk litteratur vid Helsingfors universitet, en av de verkligt betydelsefulla och omistliga lärostolarna inom svenskt språkområde. Den nye innehavaren blev fil.dr Olof Enckell, född 1900 och några år äldre bror till Rabbe Enckell. Professuren hade i själva verket stått obesatt ända sedan Gunnar Castréns avgång i slutet av 1945; E. N. Tigerstedt utnämndes visserligen men tillträdde aldrig. Ursprungligen inrättades platsen som en professur i »inhemsk och allmän litteraturhistoria» för Werner Söderhjelm, sedan han av Yrjö Hirn blivit utslagen i konkurrensen om professuren i estetik och nyare litteratur. Efter Söderhjelm söktes befattningen av Castrén och V. Tarkiainen, och slutet på denna tävlan blev inrättandet av ytterligare en professur i »inhemsk litteratur» (namnet hade då ändrats), så att bägge de sökande kunde bli placerade. I samband med den nya språklagstiftningen för universitetet ändrades (1938) benämningen på Castréns professur till »svensk litteratur». Senare har Hirn ersatts av Rafael Koskimies, upphovsman till den stora moderna finska litteraturhistorien, Tarkiainen har efterträts av Aarne Anttila, författare till Lönnrotbiografien, och Castrén alltså av Enckell, som numera står som ende talesman för den svenska litteraturhistoriens intressen på denna viktiga utpost i öster.

Olof Enckells bana har länge varit inte universitetsmannens utan den skönlitteräre författarens, men hans produktion på detta område ska här inte beröras. Men han har samtidigt varit ordinarie litteraturkritiker och har som sådan ofta kommit in på rent litteraturhistoriska ämnen. Han har varit intresserad av Yrjö Hirns konstlära såväl som av Marivaux och Goethes förhållande till Spinoza. På ett tidigt stadium var han också fängslad av den i Marneslaget stupade franske patrioten Charles Péguy, dyrkaren av den nationella heroismen och den kristna martyrlegenden, en författare som blivit tämligen litet läst häruppe i Norden. Redan av dessa studier kan man finna att Enckell är en distinktionernas och nyansernas man, en person som tänkt över dikten och på ett klokt och måttfullt sätt förstår att redogöra för sina iakttagelser. På hans litteraturlista står också en rad reseskildringar från Irland, Korsika, Karelen etc., som ofta berör rent kulturhistoriska och litterära sammanhang. Att han har levande litterära kontakter över språkgränserna i Finland visas av antologien *Finska berättare i urval och presentation 1—2* (1946), utgiven tillsammans med Mika Waltari. I en artikel har han också pläderat för en förståelsefull svensk inställning till det rent finska kulturlivet, och de författare som han specialiserat sig på är antingen starkt finskt influerade som Diktonius eller kommer från de karelska gränstrakterna som Södergran och Hagar Olsson.

Sina intensiva undersökningar över den svenska modernismen i

Finland tycks Enckell ha kommit in på mera av en slump. Det omfattande verket *Den unge Diktonius* från 1946 var från början tänkt som en essä på några tiotal sidor men växte under arbetets gång ut till en bok på 350 sidor. Undersökningen är inte något akademiskt specimen i vanlig mening med vetenskaplig apparat och sådana finesser. Författaren har velat ge en presentation av Diktonius och hans verk, lägga fram det dokumentariska materialet och klarlägga förutsättningarna för hans utveckling. Han följer diktarens produktion fram till omkring 1930 och vill med denna framställning sprida ljus över hela det litteraturhistoriskt så märkliga svensk-finländska tjugotalet, *Ultras* och *Quosegos* årtionde.

Vad som ger arbetet om Diktonius dess värde är först och främst det överraskande intressanta biografiska materialet. Man har knappast intrycket att Enckell strävat efter någon fullständighet vid uppsårandet av tillgängliga källor. Men han kan falla tillbaka på en längre tids personlig bekantskap med diktaren och har haft turen att få förfoga över de smått sensationella dokument som belyser den unge skaldens förhållande till O. V. Kuusinen, som 1918 skulle vinna sin omstridda ryktbarhet som det röda upprorets ideologiske tillskyndare. Utredningen av det starka och fruktbara inflytande som Kuusinen utövade på Diktonius' utveckling är det värdefullaste inslaget i boken. Den revolutionäre arbetarledaren, som 1915 blev hans musikelev, hade en utpräglad, självständigt genomtänkt syn på de konstnärliga problemen och blev under de närmaste sex åren den mest inflytelserika personligheten i Diktonius' liv. Den nästan dagliga samvaron under den första tiden fördjupade och radikaliserade diktarens livssyn. Med sina sympatier följde han de kämpande arbetargardena, ehuru man först i diktsamlingen *Stenkol* av 1927 påträffar strofer som direkt hänför sig till inbördeskrigets Finland. Enckells klarläggande av hur djupt denna tids händelser en gång grep Diktonius har ett mycket stort intresse och ger den rätta bakgrunden till dikter som den 1930 publicerade brutalt naturalistiska *Röd-Eemeli*.

Efter upprorstidens slut uppehölls förbindelsen de båda vännerna emellan brevlades, och Kuusinens skrivelser var inga vanliga brevlappar utan kunde svälla ut till femtiotalet sidor. Det framgår att Kuusinen nedlade ett stort arbete på utredningen av Diktonius' debutsamling. Han beundrade det nya och stilskapande i Jaguardiktens konkreta kantighet och påverkade Diktonius i riktning mot den ordknappa och koncentrerade stilen i *Hårda sånger*. Inte minst sökte han givetvis inspirera vännen till revolutionär lidelse: »vi ger vårt kraftigaste, när vi talar av hat», och han satte honom också i förbindelse med den internationella revolutionära intelligensen.

Men det finns i *Den unge Diktonius* åtskilliga andra iakttagelser av värde. Enckell visar hur landskapsintrycken från barndoms- och ungdomstidens Nurmijärvi har möjliggjort diktarens senare märkliga inlevelse i den finska tillvaron. Han visar på några utmärkta sidor vilka spår musiken har avsatt i Diktonius' diktning och vilken roll diktare och konstnärer som Whitman, Nietzsche, van Gogh och Multatuli har spelat för honom. Han tecknar förhållandet till Edith

Södergran och återger på ett initierat sätt samtidsopinionen om Diktonius och skilda lägers sätt att reagera mot hans författarskap. Han visar slutligen hur den lidelsefulla revoltåskådningen ger rum för en strävan i bättre harmoni med den realpolitiskt inriktade socialdemokratiska arbetarrörelsen och hur revolutionssångaren förborgerligas, blir en kontemplationens skald med en betydligt jämnare och lugnare livsrytm.

På andra punkter skulle man önskat en mer inträngande analys. Det gäller t.ex. frågan om sammanhanget mellan den politiska och den litterära radikalismen och inte minst frågan om Diktonius' förbindelser med den tyska expressionismen och de radikala konstnärliga strävandena ute i Europa. Det behövs säkerligen ett längre perspektiv för att kunna fastställa de rätta proportionerna i fråga om Diktonius' insats — det är t.ex. inte gärna möjligt att ge en efter moderna psykologiska normer genomförd analys av en levande författare i full verksamhet — men man känner sig ändå tacksam för vad som här skänkes av tidshistorisk och estetisk belysning.

En mera direkt vetenskaplig hållning har Enckells följande opus, doktorsavhandlingen från mars 1949: *Esteticism och nietzscheanism i Edith Södergrans lyrik. Studier i finlandssvensk modernism (1)*. Den är en specialundersökning som gör sig väl förtjänt av sådana epitet som ingående, omsorgsfull, skarpsinnig, subtil. Författaren har på flera punkter fördjupat analysen, han har t.o.m. kunnat ge klaven till »i första hand hermetiskt tillslutna poem» och har obestriddligen kommit fram till väsentliga tolkningar, som i ett viktigt avseende kompletterar Tideströms grundläggande monografi. Som särskilt goda prov på Enckells analytiska förmåga kan man nämna hans undersökning av dikten *Stjärnorna vimla* eller av det märkliga poemet *Hamlet i Framtidens skugga*, vars innebörd framgått genom en sammanställning med Nietzsches tolkning av Hamletgestalten i *Die Geburt der Tragödie*. Man kan sammanfatta avhandlingens resultat så att Enckell starkare än föregående forskning betonat det överväldigande inflytandet från Nietzsche, att han låtit det sätta in vid en tidigare tidpunkt än man förut menat, redan före den ryska revolutionen och den stora krisen i Södergrans liv, och slutligen att han nyanserat det finare och urskilt olika etapper i utvecklingen. Med krisen 1918 upphörde hon att hos Nietzsche söka stöd för sin vilja till sundhet och sensuell lycka och han blev i stället hennes auktoritet i det lidelsefulla förnekandet av verkligheten. Enckell tar fasta på det dekadenta elementet i hennes estetiska attityd, påvisar den nära frändskapen med fin-de-siècle-stämningarna och det drag av njutningslysten sadism, som tränger in i en dikt som *Månens hemlighet*. Enligt Enckell har hennes esteticism emellertid kulminerat i hennes nietzscheanism, och det blir nu inte maktviljans och handlingskravets Nietzsche utan den estetiske grubblaren i *Die Geburt der Tragödie* som kommer att influera henne. I Nietzsches esteticism fann hon en livssyn som harmonierade med hennes egen extremt skönhetsdyrkande natur och en tydning av tillvaron som gav skydd mot en obarmhärtig och grym verklighet. Det är en skarpsinnig problemundersök-

ning, vars huvudteser torde ha utsikter att bli bestående. Men naturligtvis har man ibland intrycket att Enckell intellektualiserat Edith Södergrans typ, överdrivit hennes initiering i filosofens tankegångar och överskattat hennes förmåga att göra distinktioner i detta avseende.

Enckells sista arbete i denna serie är *Den unga Hagar Olsson. Studier i finlandssvensk modernism 2*, tryckt 1949. Det behandlar tre av Hagar Olssons ungdomsverk från åren 1916—1919 och vill åtminstone förberedelsevis kartlägga det historiska och psykologiska utgångsläget för författarinnans strävanden. Han har därvid kunnat förfoga över vissa personliga aktstycken, särskilt en omfångsrik journal om nära åttahundra sidor, som hänför sig till åren omkring hennes debut. Enckell framhåller bl. a. att Hagar Olsson liksom Edith Södergran hade sina rötter i den östliga miljön i Finland, där inhemskt och kosmopolitiskt stod i alldeles särskilt livlig kontakt. Han betonar att faderns neurotiskt oberäkneliga och obehärskade lynne hos dottern framkallade en instinktiv protestattityd med djupgående konsekvenser för hennes karaktärsdaning och livssyn. Han påpekar att hela hennes produktion utgör en revolt mot glädjelöst rutinliv och att där ofta skymtar en missanpassads trotsiga utopi om befruktande mänsklig gemenskap i en ny och förvandlad värld. Litteraturhistoriskt anses debutboken *Lars Thorman och döden* i sin upptakt vara en typisk produkt av dagdrivardekadensen medan den i sin final avgjort pekar mot symbolism och modernism. Enckell söker också visa att några viktiga dikter i Edith Södergrans *Framtidens skugga* har samband med bestämda tankemotiv i Hagar Olssons debutroman och finner att det rör sig om en mycket sinnrik replikväxling de båda författarinnorna och väninnorna emellan. Som helhet har Hagar Olsson-studien dock inte samma intresse som de föregående undersökningarna; författaren har haft att göra med mera omogna litterära produkter och ibland kan man också få intrycket att han rör sig med en försiktighet som om han trampade på osäker mark.

Det faller i ögonen att intet av Enckells arbeten sysslar med någon litteraturhistorisk uppgift före år 1900. Å andra sidan har han med sina undersökningar av den svensk-finländska modernismen gjort en samlad forskningsinsats, som just genom sin koncentration blir vetenskapligt betydelsefull, och det har för övrigt mer och mer klarnat hur litteraturhistoriskt märklig denna modernism i själva verket varit. Det måste också betraktas som en betydande arbetsprestation att på så kort tid som här har skett kunna åstadkomma en så intensiv speciminering, och denna förmåga av energisk anspänning utgör ett gott omen för Enckells fortsatta arbete på den post, där han nu går att förvalta de vackra traditionerna från Söderhjelm och Castrén. Han företräder en ny generation och kommer tydligen att syssla med modernare ämnen — närmast har han förebådat en undersökning »Vägen till Ultra», som kommer att behandla Hagar Olssons kritiska verksamhet under åren omkring 1920 — men det säkra omdömet och den fina känslan för estetiska värden har han gemensamma med föregångarna.

Henry Olsson.

FRANSK SYN PÅ TYSKLAND

I Svensk Tidskrift 1950 häfte 8 har direktör Sven Rynell framlagt några mycket beaktansvärda synpunkter på Frankrike och det tyska problemet. Det kan vara på sin plats att i anslutning härtill behandla en bok, i vilken en av Frankrikes främsta Tysklandskännare, medlemmen av Franska akademien Robert d'Harcourt, tar till orda, »*Visage de l'Allemagne actuelle*» (Flammarion Paris 1950). D'Harcourt har länge med stor uppmärksamhet följt Tysklands kulturella och politiska liv; bland hans skrifter kunna nämnas »*La jeunesse de Schiller*» (1928), »*L'Éducation sentimentale de Goethe*» (1931), »*L'Évangile de la force. Le visage de la jeunesse du IIIe Reich*» (1936), den sistnämnda som titeln anger en analys av den nazistiska ungdomens mentalitet under Hitlers maktperiod före kriget. »*Visage de l'Allemagne actuelle*» är till stor del en psykologisk studie, i vilken d'Harcourt låter tyska folket självt komma till tals. Han redogör ofta ingående för de opinionsundersökningar som företagits för att utröna hur tyskar av olika kategorier se på sitt lands ställning i dagens läge och meddelar även värdefulla utdrag ur sin omfattande korrespondens med tyskar. Utgångspunkten är den förändring i Tysklands ställning, som ägt rum de senaste åren, särskilt efter valutareformen 1948. »*Nous serons longtemps encore les parias du monde*» yttrade en tysk till d'Harcourt omedelbart efter sammanbrottet 1945. Några år senare sade en annan tysk till honom: »*Nous n'avons plus devant nous des vainqueurs, nous avons des prétendants.*» Dessa ord levandegöra förändringen i den tyska mentaliteten sedan 1945.

D'Harcourt börjar med att referera huvudinnehållet i en radiodiskussion, i vilken han själv framlade genomsnittsfransmannens syn på de fransk-tyska förbindelserna, medan den tyske tidskriftsredaktören Walter Dirks företrädde synpunkterna hos »*der kleine Mann*». Han motiverade den misstro, som generationers bittra erfarenheter ingivit fransmännen, och framhöll även hur många tyskar ej beklagade, att Tyskland börjat kriget utan endast att det förlorat det. Vad som oroade honom var emellertid ej *dagens* situation utan *morgondagens*. Dirks svarade med en rad tyska anklagelser: Frankrikes solidaritet med Sovjetunionen under Nürnbergsprocessen, industridemonstagen, onödigt trakasserier under ockupationen, absurditeten i denazifieringen, som drabbat smånazisterna men låtit de stora löpa. Det franska säkerhetskravet erkände Dirks som legitimt i sig självt, men det vore i praktiken omöjligt att helt tillfredsställa »*il y a un risque de la paix comme il y a un risque de la guerre*». Frankrike borde visa både förtroende och vaksamhet. Denna diskussion efterlämnar hos d'Harcourt ett blandat intryck; han frånkänner ej sin tyske motpart god vilja men förebrår honom att med alltför lätt hand ha tagit på Tysklands ansvar i det förflutna. Betydligt mera smärtsamt berör honom en brevväxling med en württembergsk präst, som medger, att tyskarna ha anledning att blygas för nazismens skändligheter men endast på villkor att segrarna själva erkänna sina »*krigsförbrytelser*».

En särskild plats förtjäna de uttalanden, till största delen publice-

Litteratur

rade i en av Zürichtidningen die Tat sommaren 1949 företagen enquête, vilka ett antal prominenta tyskar gjort om de fransk-tyska förbindelserna. Baron Kurt von Lersner, som var diplomat i Paris före 1914 och medlem av den tyska fredsdelegationen i Versailles 1919, betraktar tyskar och fransmän som siamesiska tvillingar, vilka emellertid olyckligtvis sväva i okunnighet om sitt moraliska blodsförvantskap, ur vilken okunnighet han härleder alla olyckor. Enligt honom kunna varken krig, generaler eller politiker ändra något i det faktum att av alla tyskarnas grannar fransmännen äro de som stå dem närmast. Dolf Sternberger, redaktör för tidskriften die Wandlung i Heidelberg, betecknar Saarfrågan som en av de största stöttestenarna på det fransk-tyska samförståndets väg; genom den senaste utvecklingen har ju dock denna fråga trätt i bakgrunden. Han betonar även nödvändigheten av att göra slut på det klichétänkande, som alltför ofta fått göra sig brett och förgifta de fransk-tyska förbindelserna. Borgmästaren i Frankfurt dr Walter Kolb betraktar den personliga kontakten mellan tyskar och fransmän representerande skilda yrken och befolknings-skikt som den säkraste garantien för en verklig entente. Som en sann vän till Frankrike framträder chefen för Bayerns radio författaren Walter von Cube, som vistats i Frankrike under skilda perioder av sitt liv. Enligt hans åsikt ha aldrig sedan Karl den stores dagar Tysklands och Frankrikes öden varit så intimt förenade som nu. Det tillkommer nu tyskarna att vinna fransmännens förtroende. D'Harcourt framhåller emellertid, att röster som von Cubes äro isolerade i dagens Tyskland och att de ha att kämpa mot en kompakt mur av fördomar, hat och sårad egenkärlek. Sist i raden skall citeras Paul Distelbarth, som också länge bott i Frankrike och 1936 utgav en utmärkt bok »Lebendisches Frankreich». Även Distelbarth är en uppriktig vän till Frankrike, men han ser stora hinder för ett franskt-tyskt samförstånd: tyskens ständiga psykologiska missgrepp i förhållande till fransmannen och hans överlägsenhetskänsla gentemot denne, Englands dolda motstånd mot ett franskt-tyskt närmande och frånvaron av verkliga statsmän; Robert Schuman, som Distelbarth uppskattar, kan ju störtas när som helst. Han kommer därför till den pessimistiska slutsatsen, att Europas enhet f. n. måste betraktas som en utopi.

När han skall försöka ställa en prognos med avseende å de fransk-tyska förbindelserna, framhåller d'Harcourt svårigheten att ge en exakt bild av Tyskland, »le peuple mouvant par excellence». Han bestrider ej, att många tyskar, och särskilt »der kleine Mann», hysa en allvarlig önskan att äntligen se den sekelgamla fejden mellan de båda folken bilagd. Hans oro kommer från annat håll. Den härrör från de känslösamma tyskarnas extrema lättrörlighet, från den ängslan som även de tyskar, som äro goda européer, hysa att en dag bli betraktade som »dåliga tyskar», om den politiska konstellationen skulle förändras. Det öde, som drabbade Weimarrepublikens män, vilka av nazisterna betecknades som »Vaterlandsverräter», föresvävar ständigt tyskens sinne. Den bästa garantien för att den »realistiske» tysken avstår från att fullfölja en politik baserad på ett kalkylerande av de chanser, som i framtiden kunna erbjuda sig genom den storpolitiska utvecklingen,

finner d'Harcourt ligga i en avgörande materiell överlägsenhet å västmaktssidan.

Vad som emellertid främst kommer d'Harcourt att hoppas på en förbättring av de fransk-tyska förbindelserna, är betydelsen av den ständigt växande spänningen mellan öst och väst, vilken medfört, att för många tyskar den gamla motsättningen till Frankrike kommit att framstå som sekundär. Härmed kommer han in på Tysklands förhållande till Sovjetunionen. Han fastslår, att det tyska folkets stora massa intar en klart fientlig hållning till grannen i öster. Skälen härtill äro allmänt kända: minnet av ryssarnas bestialitet vid inmarschen, de för varje tysk oacceptabla landavträdelserna i öster, fördrivandet av 12 miljoner tyskar från sina boplatser, den behandling den tyska östzonens invånare utsätts för. Den skildring d'Harcourt ger av livet i den tyska östzonen överensstämmer i allt väsentligt med de allt talrikare skildringar därifrån, som sett dagens ljus; den bästa är kanske den tyske f. d. kommunistiske riksdagsmannen dr Fritz Löwenthals bok »Der neue Geist von Potsdam» (svensk övers. »Den nya andan i Potsdam» Fahlerantz & Gumaelius 1949). D'Harcourt betecknar de ryska metoderna som mindre brutala men lika effektiva som de nazistiska. Han varnar för att underskatta den verkan, som det ryska trycket utövar på den tyska moralen. Enligt hans uppfattning ha de tyska intellektuella visat mindre motståndskraft mot den sovjetryska propagandan än »der kleine Mann». »Vi ha blivit andra människor», deklarerade en student i Leipzig. Detta är ett oroande tecken.

Tyska folkets fientliga känslor mot Sovjetunionen leda helt naturligt d'Harcourt in på frågan om tysk medverkan i de demokratiska västmakternas försvarsfront mot öster. Han citerar en del positiva röster härför; särskilt beaktansvärt är genom sin argumentation ett uttalande av chefredaktören för tidskriften Rheinischer Merkur, som förordar tyskt deltagande i en västeuropeisk armé. Som de förnämsta anhängarna till en tysk upprustning betecknar d'Harcourt generalerna, i dag ej blott utan yrke utan även utan pension, vissa affärskretsar, som i en upprustning se möjligheter till vinstgivande affärer, samt många flyktingar från öster, vilka endast som följd av en allmän konflagration hoppas kunna återvända hem. Men dessa tre grupper representera ej hela Tyskland. D'Harcourt tror, att den stora massan av tyska folket önskar stå neutralt i konflikten mellan öst och väst. Det motstånd, som mött förbundskansler Adenauers remilitariseringspolitik, ger onekligen ett starkt stöd åt denna uppfattning.

Sista delen av d'Harcourts bok behandlar efterkrigsungdomen. Dess mest karakteristiska kännetecken finner han vara pessimism, men en pessimism som beledsagas av stolthet. Den beklagar sig inte, den har mist sina illusioner. »On est écartelé entre le Passé et le Présent. On n'arrive pas à s'adapter à une réalité semée de désillusions où il n'y a rien qui fasse battre le coeur» — dessa ord av två unga tyskar känneteckna sinnesstämningen hos den ungdom som trodde på nazismen som på ett ideal, som drog ut för att erövra världen och nu är hemma igen och har mist tron på sitt fosterland. Avslöjandet av

Litteratur

sanningen om nazismen har för denna ungdom kommit som en veritabel chock. Den kan förlåta nazismen nederlaget i kriget men ej lögnen. Svårigheten i att ge denna ungdom ett nytt ideal i stället för nazismen finner d'Harcourt främst ligga i tyskens traditionella förakt för politiken. En oöverstiglig klyfta skiljer den ungdom, som deltog i kriget, från de tongivande tyska politikerna av i dag, vilka betraktas som »profitörer». Till den moraliska depressionen kommer så den materiella nöden, främst hos studenterna. D'Harcourt framhåller emellertid, att ljuspunkter ej alldeles saknas. Detta gäller främst den ungdom, som befinner sig i skolåldern. En opinionsundersökning i en medelstor stad i den brittiska zonen visar, att många barn tagit intryck av förbättringen i de materiella levnadsvillkoren efter valuta-reformen.

Avslutningsvis söker d'Harcourt ge en samlad bild av dagens Tyskland. Han finner både oroande och lugnande tecken. De förra falla lätt i ögonen: de bestå i tyskarnas historiskt bestyrkta lätthet att ryckas med av nationalistiska paroller. Sådana ha ej heller saknats. D'Harcourt är ej blind för att Moskva har goda kort på hand; som sådana betraktar han dess möjligheter att bereda den tyska industrien avsättningsmarknader i Kina och löften om en revision av Oder-Neissegränsen. Han finner emellertid de lugnande tecknen övervägande. Det tyska folkets stora massa intar en svävande och obestämd hållning och behärskas av en allmän krigströtthet. Inför den okända framtiden råder hos tyskarna en sorts fatalism. De ha ej stort förtroende för sina egna styresmän liksom ej heller för dem, som leda världens öden. Mycket beror på tyskarna men också mycket på de allierades beslutsamhet att föra en konstruktiv politik. D'Harcourt uppmanar de allierade att ej förtröttas i att framhålla för tyskarna, att de ha mer att vinna på att visa tålmod än genom att uppträda pockande. Men samtidigt får man ej försumma att vädja till tyskarnas goda vilja.

Birger Swedenborg.